

УДК 347.73:346.62

Л.В. МІЩЕНКО, Харківський національний університет внутрішніх справ

МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЗАЄМНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ ТА УЧАСНИКІВ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН В СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ПРАВА

Ключові слова: принцип, система принципів права, види принципів права, загальні принципи права, відповідальність, верховенство закону, законність, справедливість, рівноправність, принцип взаємної відповідальності держави та особи, принципи оподаткування, співрозмірність

Сутність і соціальне призначення права розкриваються і конкретизуються в його принципах і функціях. Тобто, право будується і функціонує на основі певних принципів, які виражають його сутність та соціальне призначення. Саме принципи права виражають те основне в праві, що повинно бути орієнтоване, спрямоване на його розвиток. Порівняно з правовими нормами, відповідними тій або іншій добі, певному історичному періоду, принципи права відрізняються більшою сталістю, залишаються незмінними протягом тривалого часу, тобто належать до так званих статичних елементів правової системи [1, с.71].

Правові принципи є синтезуючими засадами, об'єднуючими зв'язками, ідеологічною основою виникнення, становлення і функціонування багатьох правових явищ. Вони визначають нормотворчу і правозастосовчу діяльність, координують функціонування механізму правового регулювання, є критеріями оцінки правності (правової природи) рішень органів держави і дій громадян, формують правове мислення і правову культуру, зцементовують систему права [2 с.134].

І теоретики-правники, і вчені-управлінці однакостайні у розумінні поняття «принцип», визнаючи їхню пріоритетну роль у врегулю-

ванні суспільних відносин, побудові соціальних та державних інститутів. Поділяємо висновок, що принцип це – своєрідний промінь прожектора, який висвітлює певну площину. Можна перебувати з одного боку цього променя, з іншого, зсередини, але не виходити за його межі [3, с.204].

Одним із основних принципів існування правової держави є існування юридичної відповідальності держави в особі її органів перед людиною та громадянином. Держава встановлюючи в законодавчій формі права та свободи громадян, сама ж не звільняється від обмежень у власних рішеннях та діях, вона повинна забезпечувати справедливість у своїх відносинах з людиною за допомогою закону і таким чином брати на себе певні зобов'язання та визначити чіткі правові принципи відповідальності своїх представників за їх дії, що чиняться від імені держави та її органів.

Мета статі – на підставі доктринальних положень юридичної науки щодо видів та системи принципів права дослідити місце принципу взаємної відповідальності держави та учасників фінансових відносин і визначити його значення як загальноправового та визначального в оподаткуванні.

Класифікація принципів на загальноправові, міжгалузеві, галузеві, принципи окремих інститутів і субінститутів впливає з внутрішньої диференціації системи українського права на окремі галузі і інститути. При цьому галузь права є головним підрозділом системи права, а правовий інститут – головним підрозділом галузі права [4, с.49–50]. В основу даної класифікації покладено специфіку предмета правового регулювання, тобто особливості суспільних відносин, урегульованих нормами права.

У першу чергу, слід зауважити, що визначальними для усіх галузей правової науки, безумовно, є загальноправові принципи, сутність яких зводиться до необмеженої дії та їх обов'язкового врахування органами державної влади, як при виконанні ними своїх обов'язків, так і під час реалізації повноважень органів влади у відносинах із іншими суб'єктами права [5, с.216–218].

Міжгалузеві принципи закріплені в праві керівними ідеями, які виражають сутнісні властивості таких норм, що регулюють суспільні відносини, які становлять предмет не однієї, а декількох галузей права [6, с.55]. В.М. Семенов, характеризуючи міжгалузеві принципи, вказав: «Вони по суті галузеві, але, будучи в нормативному порядку закріплені в різних галузях права, набувають характеру міжгалузевих» [7, с.180]. Міжгалузеві принципи інтерпретуються в кожній галузі права по-своєму, заломлюючись у рамках предмета правового регулювання.

Під галузевими принципам прийнято розуміти принципи, які виражають загальні сутнісні властивості норм конкретної галузі права і виявляються в її інститутах і підінститутах.

Для розвитку правової науки найбільше значення мають саме загальні (загальноправові) принципи права [8, с.43]. Вони характеризуються тим, що належать до права в цілому, поширюються на всі його галузі, об'єднують і цементують їх, сприяють стабільності системи права. Загальноправові принципи, у свою чергу, поділяються на морально-етичні (або етичні) й організаційні. Перші з них утворюють етичну основу права, його духовний фундамент, впливають на нормативний зміст права. Друга група загальних принципів, тісно взаємозв'язана з першою, є організаційно-процедурною основою права, орієнтованою на забезпечення його ролі як особливого державного регулятора суспільних відносин, виконання правом його специфічно юридичних функцій.

Відповідно до цього право будь-якої демократичної держави, у тому числі сучасної України, разом із певними, історично обумовленими особливостями (наприклад, залежно від унітарного або федерального устрою держави) характеризується також загальними рисами, засобами, властивими будь-якому праву, заснованому на міжнародно визнаних, загальнолюдських принципах.

Принципи права виражаються в міжнародних і внутрішньодержавних деклараціях, одержують закріплення у вихідних (відправних, установчих) нормах конституцій і законах демократичних держав, але можуть також ви-

водитися із загального змісту права тієї або іншої країни.

Свого часу Р. Давид та К. Жоффре-Спинозі, виділяючи загальні принципи права (як джерела права) підкреслювали, що вони можуть бути знайдені як у законі, так і поза законом. У них зосереджується розуміння справедливості, характерне для певної епохи [9, с.108].

На думку Л. Петрової, право має надюрідичну сутність, це означає, що принципи права існують і поза межами системи джерел права, як засади, що виражають найважливіші закономірності та є основою правової системи, становлять її головний зміст, мають вищу імперативність і загальну значущість, пронизують її внутрішню структуру й визначальним чином впливають на механізм зв'язку і взаємодії з іншими соціальними системами. Природне право є джерелом до- і над-позитивних правових принципів (право на свободу, власність, безпеку, право на опір гнобленню тощо), які можуть бути втілені в багатьох нормах позитивного права, і правність таких норм ґрунтується саме на їх узгодженні з природним правом та його принципами. Якщо керуватися висновком, що право виражає надпозитивну справедливість, її основний (свобода) і опосередковані (права людини) принципи, а свобода та права людини конституційно визнані нормами прямої дії і мають найвищу юридичну силу, то у разі суперечності між (загальним) принципом і (спеціальним) законом їхня значущість вимірюватиметься на основі пріоритету принципу верховенства права перед законом [10, с.73].

Вчені, будучи однастайними в загальній характеристиці правових принципів як властивих праву якостей, розходяться в думці щодо переліку загальноправових принципів. С.С. Алексєєв виділяє принципи законності, справедливості, юридичної рівності (загальної правосуб'єктності), соціальної свободи, соціального, громадянського обов'язку (дисципліни), об'єктивної істини, відповідальності за провину [11, с.108–109]. О.Ф. Скакун до основних загальних принципів права відносить принцип свободи, принцип справедливості, принцип рівності, гуманізму, демократизму, законності [12, с.240–245].

На думку М.С. Кельмана, основними загальноправовими принципами є принцип поваги до прав людини, принцип свободи, принцип гуманізму, принцип справедливості, принцип рівності, законності, демократизму, принцип єдності юридичних прав і обов'язків, принцип загальної обов'язковості норм права, принцип відкритості законів, принцип логічності й несуперечливості норм права, принцип взаємної відповідальності держави і особи [13, с.83–86].

С.О. Комаров пропонує до загальних принципів віднести: принцип законності, гласності, демократизму, професіоналізму, суворой диференціації правотворчих повноважень, принцип планування [14, с.261–265]. О.Ф. Вишневський акцентує увагу на таких загальноправових принципах: принципи демократизму, гласності, законності, наукової обґрунтованості, всебічного врахування й забезпечення прав і свобод особи, поєднання загальнодержавних і регіональних інтересів, врахування інтересів усіх соціальних прошарків суспільства [15, с.331–335].

Загальні принципи права, як підкреслює В. Хропанюк, є основними засадами, які визначають найсуттєвіші риси права, його зміст й особливості як регулятора всієї сукупності суспільних відносин. До загальних принципів права він відносить: принцип соціальної свободи, принцип соціальної справедливості, демократизму, гуманізму, рівноправності, єдності юридичних прав й обов'язків, відповідальності за вину, законності [16, с. 215–218].

Оскільки у демократичній державі повинна досягатися гармонія у взаємовідносинах держави і суспільства, влади і громадян, остільки принцип юридичної відповідальності держави в особі її органів перед людиною та громадянином належить до загальноправових принципів держави

Принцип взаємної відповідальності держави та особи є важливим конституційним принципом легітимності державної влади. Цей принцип засвідчує, передусім, відповідальність держави перед особою, яка сприяє зміцненню довіри людини до публічної влади. Держава та всі її органи визнають пріоритет права, підкоряються праву і правовому

закону, не можуть знехтувати його приписами і несуть політичну, юридичну і моральну відповідальність перед народом за невиконання взятих на себе обов'язків. У конституційно-правовій демократичній державі передбачені різноманітні форми контролю за діяльністю публічної влади. Насамперед, це звичайно контроль з боку законодавчої влади і правосуддя. Крім цього, має великий простір для своєї діяльності повноцінний громадянський контроль, налагоджена відкрита і правдива інформація про всі важливі політичні, соціальні, економічні події та процеси, про діяльність державних та інших органів, суспільних організацій. У практику введені регулярні опитування суспільної думки, інтерв'ю державних і суспільних діячів перед населенням, показ рейтингових ведучих політиків у ЗМІ.

Втім, як зазначають деякі дослідники, ступінь відповідальності держави перед особою залежить від правової культури населення, оскільки громадяни, не маючи необхідних правових знань фактично не спроможні захищати свої права і контролювати дії держави. Для держави це є вигідною позицією, адже держава не зацікавлена у вдосконаленні і контролі механізму власної відповідальності і таким чином вона використовує владу в своїх інтересах і має чимало можливостей для обмеження прав свобод людини і громадянина без належних для того підстав [17, с.56]. Конституційно-правова демократична держава неможлива без конкретних юридичних засобів відповідальності посадових осіб усіх ешелонів державного та суспільного керівництва. Як правило, керівники різних сфер і рівнів, які нанесли пряму шкоду суспільству, державі, порушили право чи суспільну мораль, притягуються до різних видів юридичної відповідальності, а не звільняються, як це було в колишньому СРСР від зайнятої посади із формулюванням «за станом здоров'я» чи «в зв'язку із виходом на пенсію».

Цей принцип також передбачає відповідальність особи перед державою. Поряд із тим, що особа наділена широким спектром демократичних прав та свобод, у своїх діях вона обмежена конституційними обов'язками. Саме у цьому сенсі особа відповідає перед дер-

жавою. Загалом вигляді вказане положення сформульоване як конституційна вимога дотримуватися конституції та законів держави, сплачувати податки, захищати вітчизну тощо. Конституції окремих держав західної демократії (наприклад, Німеччина) містять вимогу, що громадяни зобов'язані захищати конституційний лад і вільний демократичний порядок.

У контексті дослідження принципу взаємної відповідальності держави та інших учасників фінансових відносин в системі загальноправових принципів, необхідно зазначити, що взаємна відповідальність держави і особи повинна конкретизуватися у певних видах фінансових відносин, тобто бюджетних, податкових, банківських. У системі податкових відносин принцип взаємної відповідальності держави та осіб не буде об'єктивною категорією без урахування таких вихідних начал податкових відносин, таких інтересів учасників відносин як верховенство права стосовно будь яких суб'єктів, законність, справедливість оподаткування, співрозмірність та відповідність податку доходам платників податків. Отже поділяємо думку В.А. Вдовичена стосовно так званою «співрозмірності» в оподаткуванні, яка забезпечує при встановленні, ставлення до податку не як до примусу, а як до необхідного засобу розвитку держави та джерела забезпечення соціальних потреб суспільства [18, с.56].

Загальний принцип взаємної відповідальності держави та особи базується в податкових правовідносинах на таких правових інститутах як – верховенство права, законність, справедливість оподаткування, рівноправність суб'єктів оподаткування, співрозмірність та відповідність податку доходам. У правовій державі засади податкової політики держави повинні формуватися на вказаних принципах, які в свою чергу повинні бути належним чином зафіксовані у відповідних нормативних актах.

Крім того, збалансований характер відповідальності приватного й публічного суб'єктів податкових відносин проявляється в законодавчо закріпленій й адекватній правопорушенню відповідальності, як приватного, так і публічного суб'єктів. Це зумовлено тим, що платник

податків бажає бути захищеним суб'єктом у відносинах з державою і тому потребує чітко закріплення своїх прав та інтересів в нормативних актах. Разом із тим, відповідальність органів, які від імені держави реалізують свою компетенцію, також повинна належним чином регламентуватися. Взаємна відповідальність породжує більш стійкі та продуктивні зв'язки, а в податкових правовідносинах це становить значну цінність, власне інтерес як держави, так і платника податків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балаклицький І. Загальні принципи права як сутнісні його характеристики / І. Балаклицький // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць. – 2009. – Вип. 45. – С. 71–77.
2. Теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова. – К., 2004. – С. 134.
3. Кравченко Ю. Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави : монографія / Ю. Ф. Кравченко. – Харків, 2003. – 406 с.
4. Керимов Д. А. Кодификация и законодательная техника / Д. А. Керимов. – М. : Госюриздат, 1962. – 104 с.
5. Малиновський В. Я. Державне управління : навчальний посібник / Малиновський В. Я. – Вид. 2-ге, доп. та перероб. – К., 2003. – 576 с.
6. Смирнов О. В. Основные принципы советского трудового права / О. В. Смирнов. – М. : Юрид. лит., 1977. – 215 с.
7. Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства / В. М. Семенов. – М. : Юрид. лит., 1982. – 152 с.
8. Бойченко Г. М. Сутність правового регулювання пільгового забезпечення працівників / Г. М. Бойченко // Форум права. – 2009. – № 1. – С. 43–49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2009-1/09bgmpzp.pdf>
9. Давид Р. Основные правовые системы современности / Давид Р., Жоффре-Спинози К. – М., 1999. – С. 108.
10. Петрова Л. В. Джерела права (Критичний методологічний досвід) // Вісн. Академії

правових наук України / Петрова Л. В. – 1997. – № 1 (8). – С. 73.

11. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций / С. С. Алексеев : в 2-х т. – Свердловск, 1972– . – 1972. – Т. 1. – 396 с.

12. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с.

13. Кельман М. С. Загальна теорія права (зі схемами, кросвордами, тестами) : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2002. – 353 с.

14. Комаров С. А. Общая теория государства и права : учебник / С. А. Комаров. – 7-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 510 с.

15. Вишневский А. Ф. Общая теория государства и права: учебное пособие / А. Ф. Ви-

шневский. – 2-е изд., доп. – Мн. : Амалфея, 2004. – 688 с.

16. Хропанюк В. И. Теория государства и права / Хропанюк В. И. ; под ред. В. Г. Стрекозова. – М., 1995. – С. 215–218.

17. Семенюта Н. С. Інститут відповідальності держави перед особою як гарантія забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина / Семенюта Н. С. // Влада. Людина. Закон. – 2010. – № 4. – С. 51–60.

18. Вдовічен В. А. Податково-правовий компроміс інтересів платника податків і держави: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.07 / Вдовічен В. А. ; Київськ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2011. – 222 с.

Мищенко Л. В. Місце та значення принципу взаємної відповідальності держави та учасників фінансових відносин в системі принципів права / Л. В. Мищенко // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 543–547 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11mlvcpp.pdf>

На підставі доктринальних положень юридичної науки в статті аналізується принцип взаємної відповідальності держави і особи в демократичному суспільстві, як загальний принцип права, що складає основу теоретичної побудови правових відносин, зокрема в оподаткуванні, і містить вимоги їх формування, тобто верховенство права, законність, справедливість, рівноправність, співрозмірність та відповідність податку доходам платника. Зафіксовані у нормативно-правових актах вказані об'єктивні вимоги будуть сприяти досягненню цілей правового регулювання в оподаткуванні.

Мищенко Л.В. Место и значение принципа взаимной ответственности государства и участников финансовых отношений в системе принципов права

На основании доктринальных положений юридической науки в статье анализируется принцип взаимной ответственности государства и иных лиц в демократическом обществе, как общий принцип права, который составляет основу теоретического построения правовых отношений, в частности, в налогообложении, и содержит требования их формирования, то есть такие категории, как верховенство права, законность, справедливость, равноправие, соизмеримость и соответствие налога доходам плательщика. Зафиксированные в нормативно-правовых актах указанные объективные требования будут содействовать достижению целей правового регулирования в налогообложении.

Mishchenko LV. The Place and Importance of the Principle of Mutual Responsibility of the State and in the Financial Relations in the Principles of Law

On the basis of the doctrinal positions of legal science in the article the principle of shared responsibility of state and other persons in a democratic society, as a general principle of law which forms the basis of the theoretical construct of legal relations, particularly in taxation, and contains requirements for their formation, that is, categories such as rule of law, fairness, justice, equality, commensurability and tax income of the payer. Recorded in the acts and regulations specified objective requirements will contribute to the achievement of legal regulation in taxation.